

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Status magie v myšlení Giordana Bruna
The Status of Magic in Thinking of Giordano Bruno

Adéla Štorková

Vedoucí práce: doc. Mgr. David Rybák, Ph.D.
Studijní program: Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor: B ZSV-ČJ 20

2024

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Status magie v myšlení Giordana Bruna potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití pramenů a literatury uvedených v práci. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 09. 07. 2024

Adéla Štorková

Poděkování

Chtěla bych tímto poděkovat doc. Mgr. Davidu Rybákovi, Ph.D., za vstřícnost při výběru tématu, pomoc s jeho formulováním a cenné rady a doporučení, které mi při zpracovávání práce poskytl.

ABSTRAKT

Italský renesanční filosof Giordano Bruno, muž, který je známý zejména díky své práci v oboru kosmologie, ve které převzal Koperníkovu myšlenku o uspořádání vesmíru a dále ji rozvinul k myšlence nekonečnosti vesmíru. Kromě filosofie, kosmologie a teologie se Giordano Bruno věnoval např. umění paměti a formální logice, mnemotechnice. Jedním z dalších témat, kterému se Giordano Bruno během svého života věnoval, byla magie, které je dnes v souvislosti s ním věnováno jen několik prací, ze kterých byly do češtiny přeloženy pouze dvě. V návaznosti na tuto skutečnost bych chtěla analyzovat materiály, které se do českého prostředí nedostaly (popř. originály prací nebo anglické verze těch prací, které byly do češtiny přeloženy), a zaměřit se ve své práci na to, co pro Giordana Bruna magie byla; nastínit její umístění v renesanční vědě a filosofii; ukázat, jakou zastávala pozici v jeho životě a práci; jakým způsobem nebo jestli vůbec se do jeho života promítla; přiblížit případnému čtenáři otázku vztahu magie k myšlení a filosofii Giordana Bruna, která bude zároveň výzkumnou otázkou mé práce.

KLÍČOVÁ SLOVA

Magie, filosofie, přírodní věda, Bůh, matematika, duch, démon, pouta

ABSTRACT

Italian Renaissance philosopher Giordano Bruno, the man, who is known mostly for his work in the field of cosmology, in which he took over the idea of the arrangement of the universe and developed it further into the idea of the infinity of the universe. Besides philosophy, cosmology and theology, Bruno was devoted to the art of memory and formal logic, mnemotechnics. One of the other topics he studied during his life was magic. Today, only a few works are devoted to this topic in relation to him. Only two of these works were translated to Czech. Referring to this fact, I would like to analyze materials that didn't get to the czech environment (or original work/English version works that were translated to Czech) and focus on what magic meant to Giordano Bruno; try to outline its role in Renaissance science and philosophy; show its position in Bruno's life and work; in what way or if magic influenced his life at all; familiarise the potential reader with the question of relation between magic and thinking and philosophy of Giordano Bruno, which is also a research question of my thesis.

KEYWORDS

Magic, philosophy, natural science, God, mathematics, spirit, deamon, bonds

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Magie v renesanci.....	8
2.1 Místo magie v renesanční filosofii a vědě	8
2.2 Proměna pojmu magie středověk – renesance	10
2.2 Zásadní moment pro renesanční magii – překlad díla Corpus Hermeticum.....	11
2.3 Magické práce vybraných filosofů.....	16
3. Život.....	20
3.1 Mládí a studia	20
3.2 Cesty po Evropě.....	22
3.3 Závěr života	25
4. Dílo.....	27
5. Magické spisy	30
5.1. <i>De magia, De viculis in genere</i>	30
5.2 De magia mathematica	35
5.3 Podání (nejen) Yatesové.....	37
5. Status magie	40
6. Závěr.....	43
Seznam použité literatury.....	45

1. Úvod

Cílem této bakalářské práce je, jak už název napovídá, zjistit, jaký status měla magie v myšlení Giordana Bruna, prostřednictvím studia zejména primární, ale i sekundární literatury.

Abych na tuto otázku mohla odpovědět, se v kapitole s názvem „Magie v renesanci“ podívám nejprve na to, jaké místo měla magie v renesanční vědě, co ovlivnilo její podobu v renesanci, co se vlastně za slovem magie schovává a představím některá zásadní díla a myslitele, kteří jsou s tímto tématem spojení.

Po této kapitole bude následovat kapitola o životě Giordana Bruna. Cílem není obsáhnout celý Brunův život. Pouze vytvořit obrázek o jeho životním stylu, myšlení, lidech, se kterými se setkal, a o jeho práci jako celku, abych ji pak následně mohla rozebrat v kapitole s názvem „Dílo“.

Tato kapitola je zařazena z čistě praktického důvodu. Bruno byl myslitelem, který se nezabýval jednou konkrétní oblastí, ale hned několika. Pro zodpovězení hlavní otázky práce je tedy potřeba vytvořit si obrázek o jeho práci obecně a hned poté se budu věnovat konkrétním magickým spisům, ve stejnojmenné kapitole.

Magické spisy představím tři. Pokusím se o jejich interpretaci, budu polemizovat o interpretaci jedné konkrétní autorky.

V poslední kapitole „Status magie“ se pokusím v návaznosti na výše zmíněné informace zodpovědět hlavní výzkumnou otázku této práce.

2. Magie v renesanci

2.1 Místo magie v renesanční filosofii a vědě

Po dlouhém období stagnace ve středověku dochází v renesanci k obnově zájmu o vědu a její rozvoj¹, stejně tak dochází k obnově zájmu o starověkou filosofii, která by měla pomoci *k mravní obnově italské společnosti a k návratu římské velkoleposti*². Objevuje se potřeba místo slepého následování středověkých příruček scholastické dialektiky vytvořit nové překlady původních Aristotelových logických pojednání. Renesanční filosofové se chtěli oprostít od scholastických komentářů, které jsou vystavené na snaze najít v Aristotelově díle poučky tak, aby odpovídaly kritériu pravdy a působily nadčasově, a samotného Aristotela v důsledku tohoto hledání potlačují³. Proto renesanční filosofové požadovali, aby se díla Aristotela stejně jako další vykládala v rámci jejich vlastního kontextu a byla znovu přeložena z původních jazyků. Kromě Aristotela se filosofové renesance navraceli k dalším antickým filosofům a vedle filosofie se věnovali i studiu náboženství, včetně „starověkých teologií“, jako je např. hermetismus⁴, kterému se budeme věnovat o něco níže.

S překlady Aristotela se pojí i filosofie přírody, která se opírala o jeho kanonické spisy, jako jsou Fyziky, O duši, O nebi nebo O vzniku a zániku⁵. Robert Black uvádí, že pod spojením filosofie přírody se na renesančních univerzitách skrývaly následující obory: chemie, biologie, geologie, astronomie, fyzika a psychologie⁶. Pro novoplatoniky, mezi které bychom mohli počítat i Giordana Bruna s ohledem na obsah děl, tvořila alternativu Aristotelovy filosofie přírody přírodní magie⁷, která se zabývala neviditelnými aspekty fyzického světa. Představovala neškodnou manipulaci skrytými přírodními silami. Roger Bacon ji dokonce představoval jako „experimentální vědu“, nikoli jako magii, pod

¹ MAYER, Joseph. The Scientific Renaissance. In *Science Progress in the Twentieth Century (1919-1933)*, 1926. str. 270-291.

² *Renesanční filosofie*. První vydání Praha: OIKOYMENH, 2011. str. 18.

³ Tamtéž str. 83.

⁴ Tamtéž str. 18.

⁵ Tamtéž str. 31.

⁶ Tamtéž str. 31.

⁷ SUMRALL, Laura. Natural Magic in Renaissance Science. In: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham: Springer International Publishing, 2022. str. 2298-2305.

kteřou si představoval iluze a d3monické s3ly⁸. P3ř3rodn3 magie tedy pro tehdejs3 m3slitele představovala jakousi alternativn3 formu racionality⁹, jin3 relevantn3 p3ř3stup k v3ykladu sv3ta.

Renesan3n3 v3da byla ale st3le siln3 ovlivn3na k3eřt3ansk3m pohledem na sv3t. Sv3t jako v3tvor Boha, kter3 ur3uje jeho chod. Holistick3 pohled, kter3 s t3m, co představovala magie, nebyl tak 3pln3 v rozporu. V obou p3ř3padech tu byla n3jak3 nejvyšš3 moc (pojmenovaná B3h), kter3 ur3ovala dobr3 a špatn3. Vše se d3lo v z3vislosti na vyšš3 s3le, ať u3 j3 byl p3ř3v3 B3h, planety, kter3 podl3haly ni3šš3m boh3m, 3i and3l3. Pokud magick3 d3la vylo3en3 nezpochybn3vala k3eřt3ansk3 dogmata, platila za neškodn3 a na c3rkevn3 seznamy zak3zan3ch liter3rn3ch d3el se nemusela dostat. Podobn3 tomu bylo i u Giordana Bruna, u kter3ho nebyly probl3mem samotn3 magick3 spisy a jejich obsah, ale fakta, kter3 vych3zela z jeho kosmologie, jak se 3ten3ř dozv3 podrobn3ji pozd3ji.

To, co maj3 magie s n3bo3enstv3m zcela jist3 tak3 společn3ho, je v3ra, na kter3 stoj3. V 3em se magie s n3bo3enstv3m rozch3z3, je pak p3ř3stup ke sv3tu. K3eřt3anstv3 v3e3 v osud, predestinaci, danost v3ech v3c3 a neschopnost v3e zm3n3n3 zm3nit, pokud n3jak3 informace m3 b3t vyjevena, tak3 se tak stane. Magie je v tomto ohledu 33ste3n3 naklon3na k modern3 v3d3, ve smyslu toho, jak3m zp3sobem k p3ř3rod3 p3ř3stupuje. Sna33 se „n3s3l3m“, p3emlouv3n3m 3i manipulaci p3ř3rodu ovl3dnout a využ3t ve prosp3ch 3lov3ka, kter3 ji využív3¹⁰.

Svoji „filosofii“ sv3ta magie dokl3d3 r3zn3mi v3dami stejn3 jako tzv. aristotelsk3 p3ř3rodn3 filosofie. Velkou 33st magie tvo3ila 33sla a matematick3 znaky, na kter3ch byla nap3ř3klad zalo3ena Brunova „pam3ťov3 magie“, d3ležit3 jsou v tomto p3ř3pad3 jejich uspo3ad3n3 a kombinace. Stejn3 tak je tomu u kombinaci p3smen. Vedle matematiky hr3la velkou roli astrologie, kter3 m3la dokazovat prov3z3n3 pozemsk3ho sv3ta s planetami a jejich vlivy na 3lov3ka. A to jak na jeho psychickou, tak i fyzickou str3nku, kter3 se v3novala medic3na. Magie takto jako sou33st syst3mu filosofie ale nebyla vn3m3na v3dy.

⁸ SUMRALL, Laura. Natural Magic in Renaissance Science. In: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham: Springer International Publishing, 2022. str. 2298-2305.

⁹ KIECKHEFER, Richard. The specific rationality of medieval magic. In: *Demonology, Religion, and Witchcraft*. Routledge, 2013. str. 813.

¹⁰ Hadot, Pierre. Z3vo3 Isidin: esej o d3jin3ch ideje p3ř3rody. V Praze: Vyšehrad, 2010. str. 98- 102.

Renesanční myslitelé se o přijetí své přírodní magie museli hodně zasazovat. Proč tomu tak bylo, rozebereme v další části.

2.2 Proměna pojmu magie středověk – renesance

Kdybych se zeptala někoho ve svém okolí, jaká slova se mu vybaví, když se řekne magie, nejspíše bych dostala odpovědi jako: zařikávání, démoni, vyvolávání duchů, nekromancie. Někdo by si možná vybavil čarodějnické procesy. To tedy byla slova, která napadala mě před tím, než jsem se pustila do studování materiálů k této bakalářské práci. To vše, co jsem výše vyjmenovala, k magii opravdu patří, nikoli ale v renesanci, tedy v době, do které zařazujeme Giordana Bruna, ale do magie tak, jak ji pojímali ve středověku. Do té podoby, před kterou se museli renesanční mágové (myšleno spíše přírodní filosofové) vymezovat.

V průběhu středověku se mezi lidmi zakořenila představa magie, která byla založená na všem zmíněném v předchozím odstavci. Mágové podle této představy byli schopni vyvolat svými zaklínadly zlé, pekelné bytosti, demony, kteří na jejich rozkaz škodili¹¹. Ať už se jedná o texty sv. Augustina či knihu *Maleus Maleficarum*, představa západní tradice o tom, jakým způsobem nás mohou tito démoni nakonec ovládnout, manipulovat s námi nebo fyzickými objekty, jakým způsobem se jejich síla projevuje, byla velmi jasná. Stejně jasné bylo i to, že magie v lidech vzbuzovala strach. Obávali se, čeho všeho by mohli být magikové (čarodějové či čarodějnice) schopni, a proto docházelo nejenom u nás ke strašlivým čarodějnickým procesům. Lidé byli ze strachu o sebe schopni nařknout z čarodějnictví i neškodné lidi či ty, kteří jim mohli být ve skutečnosti prospěšní (jako např. léčitelé). Vzpomeňme si např. na Kaplického Kladivo na čarodějnice, ve kterém obžalovali z čarodějnictví chudáka žebračku, která nic neudělala. Podle některých magie mohla dosáhnout toho stejného, co modlitba. To, co ale vzbuzovalo strach, byl princip, kterým cílů dosahovala. Tedy spolčení s démonem¹². Tomáš Akvinský zachází ještě dál

¹¹ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 15.

¹² KIECKHEFER, Richard. The specific rationality of medieval magic. In: *Demonology, Religion, and Witchcraft*. Routledge, 2013. str. 59-82.

a říká, že magikové jsou se svými slovy, obrazy a zaříkadly pouhými loutkami, jež démoni, které vyvolávají, nakonec ovládnou¹³.

Ve dvanáctém století se Evropě otevírá svět arabských starověkých textů, které jsou hojně překládány do latiny (např. Abelardem z Bathu) a které kromě vědecké astrologie a alchymie nabízí alternativní okultní směr ke špatné démonické magii, kterým je právě přírodní magie. Která s démony, jakožto ďábelskými bytostmi, nemá nic společného. Jak bylo již vysvětleno na straně 8, operuje pouze s přírodními silami. Zároveň ve dvanáctém století dochází k rozšíření univerzit¹⁴, na kterých se sice přírodní magie neučí (pouze astronomie v rámci tzv. svobodných umění), ale poskytované vzdělání podporovalo „odhodlání k intelektuálnímu bádání“¹⁵, které sahalo za klasické texty. Právě díky tomu ve 13. a 14. století dochází ke studiu přírodní magie, které pomůže očistit slovo magie od jeho negativních konotací nabytých ve středověku a které vytvoří základ pro „renesanční“ podobu magie¹⁶.

2.2 Zásadní moment pro renesanční magii – překlad díla *Corpus Hermeticum*

Při pročitání knih, které se věnují magii, a to ať už její historii, konkrétně renesanční magii, nebo přímo magii v dílech Giordana Bruna, vystupuje několik málo momentů, které jako by utvářely podobu renesanční magie. Jedním takovým momentem je právě překlad díla *Corpus Hermeticum*, jemuž se budu věnovat v této části.

Přesuňme se do Itálie roku 1463. Právě toho roku zadává Marsiliu Ficinovi jeho mecenáš Cosimo Medici překlad rukopisu, který mu dovezl jeden z jeho agentů z Makedonie. Ficino má na Mediciho žádost rychle odložit rozpracovaný překlad Platónových děl a pustit se do překladu právě přivezeného rukopisu. Ten měl totiž kromě jiného obsahovat neúplnou kopii díla *Corpus Hermeticum*, které je připisované Hermu

¹³ THORNDIKE, Lynn. Some medieval conceptions of magic. *The Monist*, 1915. 107-139.

¹⁴ KIECKHEFER, Richard. *Magic in the Middle Ages*. Cambridge University Press, 2007. str. 117.

¹⁵ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 16.

¹⁶ Tamtéž str. 16.

Trismegistovi¹⁷. Proč bylo dílo natolik důležité, že musel Ficino přestat s překlady Platóna a pustit se do překladu rukopisu, aby si ho jeho mecenáš stihl přečíst ještě před svou smrtí?

Hlavním cílem renesance bylo obnovit umění, ideje a učení starověkého Řecka a Říma. To se vztahovalo i na starověké filosofie, které nabízely různé možnosti, jak rozumět vesmíru jako výtvoru Boha. Objevovala se víra v jakousi původní moudrost člověka, která byla lidem odebrána po vyhnání Adama a Evy z Rajské zahrady. Tato moudrost se nazývá *prisca sapientia*. Obnovení co největší části z *prisca sapientia* bylo úkolem renesančního filosofa. Čím starší text, tím méně byl pošpiněn novodobými myšlenkami, tím více se blížil *prisca sapientia* a tím pádem byl pro filosofy cennějším¹⁸. A protože se Ficino domníval, že Hermes Trismegistos je autor starší přibližně o tisíc let než Platón (považoval ho za současníka Mojžíše), měly Trismegistovy texty přednost. Zájem o jeho dílo navíc podporoval fakt, že byl pozitivně přijat křesťanskou církví, která se s ním seznámila díky dílu Asclepius. Asclepius obsahoval myšlenky, díky kterým Trismegista považovali za jakéhosi proroka příchodu křesťanství, což ovlivnilo, jakým způsobem byly myšlenky z Asclepia interpretovány¹⁹.

Ani Ficino, ani Giordano Bruno, které díla připisovaná Hermu Trismegistovi velmi ovlivnila, ale netušili, jak moc se oni (stejně jako filosofové staletí před nimi) v dataci mýlili. Dnes se vznik těchto textů datuje přibližně na první až čtvrté století našeho letopočtu²⁰. Kdyby tedy tato informace byla dostupná výše či níže zmíněným filosofům, je možné, že by renesanční magické texty měly zásadně odlišnou podobu, než jakou mají dnes.

2.2.1 Hermetismus a Hermes Trismegistus

V úvodní kapitole jsem předestřela, že kromě děl antických filosofů studovali ti renesanční i starší teologie, mezi nimiž byly i texty hermetismu. Hermetismus je nauka,

¹⁷ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 25.

¹⁸ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 26.

¹⁹ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 20-21.

²⁰ EBELING, Florian. *The secret history of Hermes Trismegistus: hermeticism from ancient to modern times*. Cornell University Press, 2007. str. 28.

kteřá obsahuje ideje propojující náboženství, filosofii a starověké představy o magii²¹. Hlavní myšlenkou, která vše vázala, byla představa světa stvořeného Bohem. Věci v tomto světě byly pak propojené neviditelnými „spojnicemi“ a navzájem se ovlivňovaly. Spojnice existovaly nejenom mezi věcmi na zemi, ale i mezi věcmi zemskými a nebeskými. Vytvořila se tedy jistá analogie mezi pozemským a nebeským řádem. Skrz poznávání těchto propojení se mohl člověk (mág) „přiblížit“ k Bohu²². Kromě obsahu hermetické texty spojoval i jejich údajný autor Hermes Trismegistus.

Samotná postava Herma vznikla přibližně ve čtvrtém století před naším letopočtem. Po porážce Egypta Alexandrem Velikým dochází k propojování egyptské a řecké kultury, včetně slučování bohů. Bohové Řecka a Egypta byli totiž považováni za jakési „dvojníky“, kteří měli jinou podobu, ale stejnou esenci. A tak dochází k propojení egyptského boha Thota zobrazovaného s hlavou irise, který je bohem moudrosti a učenosti, někoho, kdo lidem dal písmo a matematiku, a řeckého boha Herma, boha plodnosti, stád, pastevců a řečnictví. Oba dva byli považováni za jakési boží posly, kteří mohou vstupovat jak do lidského, tak do božského světa. Mimo jiné odváděli duše zesnulých k bohům a měli být obdařeni magickými a prorockými schopnostmi. Ve druhém století našeho letopočtu získává Hermes přívlastek Trismegistus neboli Tříkrát Veliký²³. Yatesová uvádí, že je Hermes zvaný Tříkrát Veliký, protože *jako filosof vynikal šíří svých znalostí, jako kněz svatým životem i jako obřadník božích mystérií, a jako správce zákona si vysloužil úctu téměř královskou*²⁴.

Hermes Trismegistos tedy není autorem v dnešním slova smyslu. Nejedná o fyzickou osobu, ke které můžeme přiřadit myšlenky jednotlivých děl, ale o nadčasovost a božskost myšlenek, které byly postavou Trismegista provázány²⁵. Frank Granger ve svém článku

²¹ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 28.

²² EBELING, Florian. *The secret history of Hermes Trismegistus: hermeticism from ancient to modern times*. Cornell University Press, 2007. str. 30.

²³ Tamtéž str. 6.

²⁴ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 27.

²⁵ EBELING, Florian. *The secret history of Hermes Trismegistus: hermeticism from ancient to modern times*. Cornell University Press, 2007. str. 9.

„The Poemandres of Hermes Trismegistus“²⁶ dokonce píše, že Egyptané sdružovali texty pod jménem Herma Trismegista, protože představoval profesi písaře.

Pochybnosti o osobě Herma Trismegista se objevují až v sedmém století, Ficino stejně jako další pracuje s tím, že se jedná o reálnou osobu. Sice není považován za boha jako ve starověkém Egyptě, ale, jak už jsem zmínila výše, je považován za proroka křesťanství.

Mezi hermetickými spisy můžeme najít např. spis Corpus Hermeticum či Asclepius, jejíž obsah si teď stručně, s ohledem na jejich souvislost s pracemi Giordana Bruna, představíme.

2.2.2 Corpus Hermeticum

Dílo Corpus hermeticum je, bereme-li v úvahu původní číslování, soubor osmnácti traktátů, ze kterých se k Ficinovi dostalo pouze čtrnáct. Ty přeložil a vydal roku 1471 pod souhrnným názvem *Pimander*, názvem původně patřícím prvnímu z traktátů.

Nyní se pokusím shrnout myšlenky z Pimandera, o kterých si myslím, že jsou podstatné pro tuto práci. Myšlenky budou pocházet pouze ze 14 traktátů, které měl Ficino k dispozici.

Bůh stvořil druhého boha Demiurga, který stvořil sedm správců sedmi sfér (nejspíše spojených se sedmi planetami, každý správce má určitou vlastnost) a ti stvořili hmotný svět včetně zvířat. Člověka samotného ale stvořil Bůh jako obraz sebe samého (z toho důvodu je člověk nadřazený všem bytostem). Stvořil člověka jako muže i ženu zároveň. Člověk dostal následně od sedmi správců část jejich přirozenosti. Následně sestoupil na Zem, protože chtěl být také stvořitelem, čímž se dostal pod vliv planetárních sil a stal se jejich otroky²⁷. Yatesová kromě výše zmíněného dále uvádí, že Země stvořila první generaci sedmi lidí. Vše na světě bylo propojeno a na konci tohoto věku došlo k přetržení pouta mezi

²⁶ GRANGER, Frank. The Poemandres of Hermes Trismegistus. *The Journal of Theological Studies*, 1904. str. 395-412.

²⁷ BOWEN, Alan C.; ROCHBERG, Francesca (ed.). *Hellenistic astronomy: the science in its contexts*. Brill, 2020. str. 583-595

bytostmi a ty se „rozdělily“ na bytosti mužského a ženského pohlaví. A *Bůh řekl: rostte a množte se!*²⁸

Zajímavé také je, co se stane po smrti. Dojde k rozložení těla, nikoliv však jeho smrti, duše se narodí do těla nového. „Uctívá“ duše má možnost se navrátit k Bohu.

2.2.3 Asclepius

Asclepius je dílo napsané přibližně ve třetím století našeho letopočtu, z jehož řeckého originálu se zachovaly pouze fragmenty. Celé znění známe díky latinským prepisům, které se dochovaly celé. Dílo je koncipováno jako rozhovor mezi Hermem Trismegistem, Asclepiem, Ammonem a Tatem nad tvrzením: *all is part of one, or one is all*²⁹ (volný překlad: vše je součástí jednoho, jedno je vším). Yates uvádí překlad: *Vše sestupuje z nebes, od Jednoho, jež je Vším, a skrze nebesa*³⁰. Jednotlivé entity (živočichové) nemají esenci, vlastní věčný život, jsou prchavé a musí zemřít. Na rozdíl od člověka, který v sobě má část božské mysli, ducha³¹.

Člověk je svým způsobem hlavním tématem Asclepia. Jeho role ve světě. Jako jediná bytost má jak duši (spirit), tak fyzické tělo. Obě tyto části tvoří lidskou esenci, a tak je potřeba, aby člověk plnil úkoly obou těchto částí. Úkolem fyzického těla je se starat o Zemi, kterou stvořil Bůh, protože člověk jako jediný tvor má svoji vlastní vůli a není podroben osudu ani nutnosti jako všechno materiální v přírodě. Hermes člověka dokonce nazývá Třetím bohem, který svou prací uctívá druhého boha, tj. vesmír, vytvořený „prvním“ Bohem. Úkolem duchovní části člověka je uctívat Boha, získat jeho moudrost a moudrost přírody. Ti, kteří budou plnit tyto úkoly, budou po smrti osvobozeni od smrtelnosti a vystoupají do duchovního světa. Ti ostatní se narodí do nového těla. Vedle podstaty a úlohy člověka Hermes vysvětluje hierarchii a rozložení bohů. Upozorňuje, že stejně jako bůh je

²⁸ YATES, Frances Amelia, et al. *Umění paměti*. Malvern, 2015. str. 35..

²⁹ EBELING, Florian. *The secret history of Hermes Trismegistus: hermeticism from ancient to modern times*. Cornell University Press, 2007. str. 14

³⁰ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 46.

³¹ Tamtéž str. 46.

i člověk stvořitel a i on může vytvářet bohy, sochy, v nichž je život, a mohou proto např. léčit lidi či předpovídat budoucnost³².

Ve druhé části se objevuje jakési proroctví o tom, že Egypt bůh opustí, lidé nebudou plnit svoje úkoly, Země bude zaplavena cizinci a zpusťována. Bůh se ale nakonec vrátí a převezme vládu nad Egyptem, válkami, morem, ohněm a povodněmi. Vypudí všechno zlo a obnoví svět do původní podoby. Je to jakési varování, že když člověk nebude plnit svoji roli, může dojít k úpadku světa³³.

2.3 Magické práce vybraných filosofů

Giordano Bruno se nenechal inspirovat pouze výše zmíněnými díly. Jak se dozvíte podrobněji později, v patnácti letech vstoupil do dominikánského řádu a studium, které mu bylo řádem zprostředkováno, nejspíše nebylo pro mladého filosofa dostatečné, a tak ho jeho touha po poznání dovedla i ke čtení děl dalších autorů. Mezi nimi byly i práce Masilia Ficina a Giovanniho Pico della Mirandola. Kromě nich krátce představím i Johna Dee, který se pohyboval v podobných kruzích jako Giordano Bruno, i když není jisté, zda se někdy osobně potkali.

Díla každého z těchto mužů zároveň zastupují jiný druh magie: Ficino zastupuje přírodní magii, Pico kabalistickou magii a John Dee novou podobu středověké rituální magie, která v renesanci nevymizela a stále představovala tu špatnou magii, tentokrát ale v opozici dobré magie, té přírodní.

2.3.1 Marsilio Ficino

Roku 1489 vydal Ficino pojednání *De vita libri tres* (v českém překladu Martina Žemly se pojednání jmenuje *Tři knihy o životě*). Jedná se, jak už název napovídá, o tři knihy, které obsahují pojednání o lékařství, která *oživují prameny starověké moudrosti*³⁴, čímž se odkazuje na podobnost některých formulací s díly připisovanými Hermu Trismegistovi

³² Tamtéž str. 46.

³³ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 48-50.

³⁴ HANKINS, James a Martin POKORNÝ. *Renesanční filosofie*. První vydání Praha: OIKOYMENH, 2011. str. 186.

včetně Asclepia, o kterém jsem se již zmiňovala, nebo např. díla Picatrix. V první knize (O léčbě lidí, kteří se soustavně věnují studiu) se zaměřuje na denní režim, životosprávu a léky učenců a jejich lékařů. Druhá kniha (O druhém životě) se zaměřuje na učence určitého věku (toho Ficinova). Z pohledu magie je pro nás nejdůležitější kniha třetí (Jak obdržet život z nebes), která kromě filosofické teorie magie nabízí i praktické rady³⁵.

Třetí kniha se věnuje talismanové magii. Je založena na myšlence toho, že svět má vsudypřítomnou světovou duši, která obsahuje tzv. seménka rozumu. V našem hmotném světě pak existují jednotlivé druhy jako zástupci těchto semének. Prostřednictvím talismanů, respektive slov nebo figur na nich, pak můžeme přitáhnout světovou duši skrz ducha (*spiritus*), na němž se zakládá Ficinova magie. Mezi duší a tělem světa se rozprostírá *spiritus mundi*. Ten prostupuje celým vesmírem a umožňuje proudění hvězdných vlivů k člověku. Každá „věc“ na zemi (vč. vůní, barev apod.) je propojena s určitou planetou a umožňuje nám přitáhnout její *spiritus*. Právě talismany vytvořené za určitých podmínek, z určitých materiálů, určitých barev, s určitou postavou či slovem v určitém provedení nám s tím mají pomoci. Nutno podotknout, že talismany nemohou léčit, mohou nám pouze dát „dar“. Yatesová uvádí několik příkladů, mezi nimi i tento:

*Aby si člověk zajistil dlouhý život, stačí vyrýt do safíru figuru Saturna v této podobě: „Stařec, jenž sedí na vysokém trůně nebo na draku, na hlavě má kápi z tmavého plátna, ve zvednuté ruce drží srp či rybu a celý je oděn v tmavém rouchu“.*³⁶

Kromě talismanové magie se Ficino věnuje také orfické magii. Ta stejně jako talismanová magie využívá *spiritus*, liší se akorát prostředkem. Zatímco talismanová magie je vizuální, orfická je vokální a sluchová. Orfické zpěvy obvykle vzývají některého boha a vyvolávají jeho síly. Člověk zpíval tyto hymny vyladěné do tóniny určité planety a společně s použitím jmen planet přitahoval jejich síly. Ficino a jeho současníci věřili, že jejich autorem je Orfeus, proto se ve Ficinově hierarchii *prisci theologi* (teologů původní moudrosti) nacházel Orfeus hned za Hermem Trismegistem. Bohužel i v tomto případě, jako

³⁵ HANKINS, James a Martin POKORNÝ. *Renesanční filosofie*. První vydání Praha: OIKOYMENH, 2011. str. 189.

³⁶ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 77.

u díla *Corpus Hermeticum*, byla datace špatná. Zpěvy pocházejí nejspíše také z období druhého nebo třetího století našeho letopočtu³⁷.

2.3.2 Giovanni Pico della Mirandola

Pico della Mirandola se stejně jako Ficino věnoval přírodní magii. Ta samotná mu ale nepřipadala dostatečně silná, a proto se rozhodl ji spojit s kabalou. Kabala je velmi zjednodušeně židovská tradice, jejíž praktická část (magie) se obrací k archandělům a deseti sefirám (které představují boží jména), a to skrz procedury, které se podobají těm magickým. Nejsložitějším kabalistickým postupem je tzv. gematria, která je založena na systému číselných hodnot, které jsou přiřazeny k písmenům. Skrz přepočítávání slov můžeme odhalit sefiry samotné.

O tom, jakým způsobem přemýšlí Pico della Mirandola nad magií a kabalou, se můžeme dozvědět v jeho práci *Devět set tezí*, mezi kterými najdeme i teze o magii a kabale. Podle Pica kabalistická magie překonává naturální, protože směřuje výše. Čerpá až z nadnebeského světa, směřuje přímo k bohu a odehrává se na intelektuální rovině, zatímco přirozená magie pracuje pouze s „prostředními příčinami“, hvězdami a přírodním duchem, což jí brání dosahovat výsledků. Další překážkou je používání znaků. Aby byla magie účinná, musí pracovat s čísly a písmeny, používaným jazykem by měla být s ohledem na tradici kabaly samozřejmě hebrejšтина, kterou Pico ovládal³⁸. Jde o jakési rozšíření a prohloubení Ficinovy orfické a talismanové magie.

Za zmínku stojí jistě i fakt, že je Pico považován za zakladatele a sjednotitele hermetické a kabalistické magie.

2.3.3 John Dee

Posledním renesančním filosofem, jehož práci bych chtěla představit, je John Dee. Stejně jako předcházející filosofové se Dee zajímal o kabalou a hermetismus. Roku 1564 vydal dílo ovlivněné právě hermetismem *Monas Hieroglyphika*, kde monády jsou symbolem

³⁷ Tamtéž str. 15.

³⁸ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 91-127.

sloužícím k vyjádření jednoty vesmíru a živlů³⁹. To, čím je Dee ale nejzajímavější pro širší veřejnost, je jeho variace středověké rituální magie, přesněji řečeno snaha komunikovat s anděly. Právě tato práce, jak uznávají filosofové jeho a v posledních letech i naší doby, byla velmi důležitou součástí jeho života.

Dee si po dobu 20 let najímal věštce, kteří měli za konkrétních podmínek komunikovat s anděly skrz oválné kusy obsidiánu a předávat mu získané informace. Dee samotný studoval komunikaci a pokoušel se o ni několik let, po kterých uznal, že nemá vhodné predispozice k tomu, aby jeho snahy byly úspěšné. Naštěstí pro něj Edward Kelly, který byl jedním z najatých věštců, tyto predispozice měl (jestli jsme tedy ochotni věřit, že je to možné a že Johna Dee jenom netahal za nos) a tak společně sepsali celé knihy ze záznamů komunikací Kellyho s anděly. Knihy nebyly psané latinsky, jak bychom mohli od učenců očekávat, ale andělským jazykem, takže ani po jejich dopsání Dee stále informacím nerozuměl a musel je teprve rozluštit⁴⁰.

Z výše zmíněného je troufám si říct jasně, že Kelly v určitou chvíli získal „navrch“ a nejspíše zkoušel, kam až může zajít. Přesvědčoval totiž Johna, že andělé chtějí, aby spolu sdíleli vše včetně manželek, což se mělo údajně na jedno odpoledne opravdu stát, ale jejich cesty se následně rozdělily. Dee se vrátil do Anglie a Kelly zůstal na dvoře Rudolfa II., kterému tvrdil, že zvládne proměnit obyčejný kov ve zlato⁴¹. Myslím, že nikoho nepřekvapí, když prozradím, že neuspěl a strávil kvůli tomu zbytek života ve vězení.

³⁹ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 40.

⁴⁰ KLAASSEN, Frank. *The Transformations of Magic: Illicit Learned Magic in the Later Middle Ages and Renaissance*. Penn State University Press, 2013. str. 173.

⁴¹ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 43.

3. Život

V minulé kapitole jsme si alespoň trochu nastínili filosofické prostředí, ve kterém se Giordano Bruno pohyboval. Osobnosti a jejich myšlenky, které ho více či méně ovlivnily v jeho vlastní filosofii a tvorbě. Abychom pochopili, jaké přesně místo magie v myšlení Giordana Bruna zaujímal, je potřeba se alespoň stručně nejprve podívat na to, co vše jeho myšlenky v průběhu života formovalo. Na jeho vzdělání, cesty do zahraničí a díla s nimi spojená či osobnosti, se kterými se setkal.

3.1 Mládí a studia

Roku 1548 se v malém italském městečku jménem Nola narodil námezdnímu vojákovi Giovannimu Brunovi a jeho manželce Fraulisse Savolini chlapec, kterého pojmenovali Felipe. O vzdělání na začátku jeho života toho moc nevíme. Boulting ve své knize uvádí, že se od malička potkával s jistým mužem jménem Tansillo, známým Brunova otce, který byl básníkem. Postava tohoto básníka se následně objevuje jak v některých Brunových dílech, tak ve stylu básní, které Bruno v průběhu života také psal⁴².

V městečku Nola byl do svých 11 let a poté se přesunul do Neapole, kde studoval latinský jazyk a literaturu, řečtinu, filosofii a dialektiku. Právě zde Bruna nejvíce, co se jeho budoucí filosofické orientace týče, ovlivnil kněz Teofilo de Vairano, který Brunovi představil díla Marsilia Ficina a Mikuláše Kusánského⁴³. Už v Neapoli začal Bruno studovat mnemotechniku, konkrétně Petera Ravenny, kterou následně využil i ve svých knihách o paměti⁴⁴. Mnemotechnika neboli umění paměti byla velmi oblíbená už v antice, kde tvořila základ rétoriky. Řečník si ve své mysli vytvořil např. místnost, po které se procházel a postupně si „odkládal“ věci, které si potřeboval zapamatovat. Ve chvíli, kdy svůj projev přednášel, tak místností prošel znova ve stejném pořadí a věci si „bral zpátky“⁴⁵.

⁴² BOULTING W. *Bruno: His Life, Thought, and Martyrdom* [online]. London, K. Paul, Trench, Trubner; New York, E.P. Dutton & co, 1916. Str. 3.

⁴³ BRUNO, Giordano; KOZÁK, Jan Blahoslav; NEJESCHLEBA, Tomáš; HADRAVOVÁ, Alena; HADRAVA, Petr et al. *Dialogy*. 2008. str. 372.

⁴⁴ Tamtéž str. 7.

⁴⁵ VERARDI, Donato. Memory in the Renaissance, Art of. In: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham: Springer International Publishing, 2022. str. 2145-2148.

Při výběru kariéry Bruno neměl moc na vybranou, získat vzdělání bylo v jeho době těžké a navíc velmi drahé. V patnácti letech se tedy rozhodl nastoupit jako novic do dominikánského řádu, kde přijal jméno Giordano. Dostalo se mu tedy náležitého vzdělání. Ve dvaceti čtyřech letech byl vysvěcen na kněze⁴⁶. V řádu Bruno s učením se mnemotechnice pokračoval. Dominikáni tuto techniku využívali při přípravě kázání⁴⁷. Kromě klasických děl o paměti se Bruno seznámil také s knihami Ramóna Lulla, které se liší od klasického umění paměti a snaží se prostřednictvím zvláštního systému rozkrýt tajemství světa⁴⁸. V návaznosti na tato díla Bruno později napíše svoje vlastní díla o paměti.

Mladý Giordano Bruno lačnil po vědomostech, vyhledával knihy s různými názory, a tak se stávalo, že vyhledával i knihy, které se dostaly na seznam církvi zakázaných knih⁴⁹. Myšlenky, které mu byly v rámci výuky či debat předávané, nebral jako dogmata, polemizoval o nich, hrál si s nimi a rozvíjel je. V pozdějších letech přiznal, že už v osmnácti letech pochyboval o trojjedinosti Boha. Bruno nebyl jediný, kdo pochyboval. Pochybovali i jeho řádoví bratři o jeho víře, např. když se rozhodl sundat veškeré svaté obrázky ve svém pokoji či když zpochybňoval některá díla. Bruno byl označen za kacíře a hrozila mu exkomunikace. Uprchl proto do Říma, aby zde mohl svůj případ hájit. Během jeho vyšetřování se navíc v latrínách našly zakázané spisy s jeho poznámkami a bylo zle. Než se informace o tomto prohřešení dostala do Říma, odložil Bruno mnišský hábit, z Říma odešel a cestoval skoro rok a půl severní Itálií ve snaze najít práci. Nakonec ho cesty zavedly do Ženevy, která byla v té době nezávislým státem, a nehrozilo tak, že by ho předali římským autoritám⁵⁰.

⁴⁶ Tamtéž str. 10-11.

⁴⁷ YATES, Frances Amelia, et al. *Umění paměti*. Malvern, 2015. str. 105.

⁴⁸ VERARDI, Donato. Memory in the Renaissance, Art of. In: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham: Springer International Publishing, 2022. p. 2145-2148.

⁴⁹ ROWLAND, Ingrid D. (Ingrid Drake). *Giordano Bruno: philosopher/heretic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009. Str. 41

⁵⁰ Tamtéž str. 72-75.

3.2 Cesty po Evropě

Roku 1579 se tedy Giordano Bruno dostal do Ženevy, kde strávil poměrně krátký čas. Byl nezaměstnaný, chodil na přednášky, debatoval s místními vzdělanci, ale odmítl přijmout kalvínskou víru, a proto musel z města odejít. Přes Lyon se vydal do Toulouse. Na tamní univerzitě se uvolnilo místo vyučujícího, Bruno zde získal svůj doktorát z teologie a nastoupil na dva roky jako učitel filosofie. Během svého času v Toulouse se Bruno věnoval také psaní knihy o paměti, která ale nikdy nebyla vydána⁵¹.

Kvůli občanské válce se Bruno roku 1581 přesouvá do Paříže, odkud míří přímo na dvůr krále Jindřicha III. Již v Paříži předvádí své umění paměti, čímž upoutá pozornost mnohých, a nakonec je povolán k samotnému králi. Jindřich III. se chtěl na vlastní oči nebo spíš uši, přesvědčit o Brunových schopnostech a hlavně jejich podstatě. Zajímalo ho, zda se jedná přirozené, či magické schopnosti. V návaznosti na toto setkání Bruno publikoval knihu O stínech idejí (*De umbris idearum*), kterou králi věnoval. Tato kniha má propojovat klasické umění paměti s tím Lullovy. Stejněho roku, 1582, vyšla Brunovi další díla: *Cantus Circeus* a *De compendiosa architectura et complemento artis Lullii*⁵². Všechna tato díla se zabývají uměním paměti, či – jak by řekla Francis Yatesová – paměťovou magií⁵³. Hned o rok později se Bruno s doporučujícím dopisem od francouzského krále pro francouzského velvyslance v Anglii přesouvá na její území⁵⁴. Stručně se budu Brunovým pracím věnovat v následující kapitole.

Asi měsíc po Brunově příjezdu do Anglie navštívil Oxford polský šlechtic (doprovázený sirem Phillipem Sydney), na jehož počest nechala královna uspořádat bankety, představení a veřejné disputace⁵⁵. Bruno využil této příležitosti dát o sobě anglické společnosti vědět a akci se i s účastí na několika veřejných debatách zúčastnil. Očekával, že po svých úspěších ve Španělsku a Francii uspěje i na anglické půdě, ale Angličané se mu vysmáli, respektive jeho projevu. Bruno se nejspíše nehodlal vzdát a požádal o pozici učitele

⁵¹ BOULTING W. *Bruno: His Life, Thought, and Martyrdom* [online]. London, K. Paul, Trench, Trubner; New York, E.P. Dutton & co, 1916. Str. 49-53.

⁵² ROWLAND, Ingrid D. (Ingrid Drake). *Giordano Bruno: philosopher/heretic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009. str. 115-118.

⁵³ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 195.

⁵⁴ Tamtéž str. 205-206.

⁵⁵ Tamtéž str. 207-208.

na Oxfordské univerzitě, kde nakonec přednášel o vesmíru a vhodnosti koperníkovského systému (nezastavil se však u této myšlenky a představil svůj vesmír s nekonečným počtem světů a nekonečným prostorem⁵⁶), stejně tak přednášel o díle Marsilia Ficina. V tuto chvíli se mu jeho umění paměti ale vymstilo. Bruno přednášel Ficina skoro slovo od slova, a tak byl nařčen z plagiátorství a jeho akademická kariéra tím byla ukončena⁵⁷.

Bruno se touto neblahou zkušeností nenechal odradit a rozhodl se v přednáškách pokračovat, vybral si však jiné publikum, kterým byli členové anglického dvora. V následujících dvou letech napsal šest dialogů, které spadají do kategorie metafyziky, etiky a filosofie. Mezi nimi např. Popeleční středa (*La Cena delle Ceneri*), O příčině, principu a jednom (*De la causa, principio et uno*) nebo Vyhnání triumfující bestie (*Spaccio de la bestia trionfante*). Zbývající dialogy jsou zmíněné nadcházející kapitole.

Velmi krátce se zmíním o dialogu *Spaccio della bestia trionfante*. Je sice řazen do kategorie metafyzických spisů, ale navazuje na spisy magické, zmíněné výše, a zároveň předkládá určitý systém fungování světa (který si ukážeme později u konkrétních magických děl). Yatesová tento dialog popisuje jako „oslavu magického náboženství Egyptanů“. Částečně byl inspirovaný výše zmíněným dílem *Asclepius*. Obsahuje proces jakési náboženské a morální reformy, která začíná v nebi. S ohledem na Brunovu filosofii o propojenosti vesmíru a člověka, o které se budu zmiňovat níže, skrz reformu nebes dojde i k reformě lidské osobnosti.⁵⁸

Roku 1585 je z Anglie odvolán francouzský velvyslanec a Bruno se rozhodne jako člen jeho doprovodu vrátit do Francie. Politická situace se zde ale vyostřila natolik, že si Bruno nemohl být jistý podporou krále, pohyboval se ve „vlastních“ kruzích, nikoli těch dvorských, přednášel a psal. Dokonce se pokusil znovu vstoupit do církve, ale pokus mu nevyšel a nakonec musel Francii opustit⁵⁹.

Přesunul se do Německa, přesněji řečeno do Wittenburgu, kde začal učit na univerzitě. Kolegové jeho přednášky o Aristotelově díle, na rozdíl od těch v Anglii,

⁵⁶ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 242.

⁵⁷ ROWLAND, Ingrid D. (Ingrid Drake). *Giordano Bruno: philosopher/heretic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009. str. 142-144.

⁵⁸ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009.. str. 212-217

⁵⁹ Tamtéž str. 285-296.

uvítali. Představil kurz rétoriky a následně i umění magie. Brunova vděčnost za přijetí na univerzitu se objevila v předmluvě jeho nové knihy *De lampade combinatoria lulliana*, která se měla stát první v sérii knih o paměti. Ze tří napsaných byla roku 1587 publikována pouze tato jedna, zbylé se zachovaly jako ruční přepisy. Bruno strávil ve Wittengeru spokojeně dva roky, po kterých došlo ke změně ve vedení katedry, která se stala více konzervativní. Stejně jako někteří jeho kolegové se Bruno rozhodl, že je čas z univerzity odejít, a protože od svého známého věděl o příznivé situaci pro astrology, mágy, matematiky a chemiky na dvoře Rudolfa II., odjel roku 1588 právě do Prahy⁶⁰.

K císaři se Bruno snažil dostat prostřednictvím španělského vyslance, kterému věnoval dílo o umění paměti *O výpočtech a kombinacích dle R. Lulla*, a doufal, že mu vyslanec zajistí u císaře audienci. To se bohužel nestalo. Bruno strávil v Praze pouze půl roku. Během tohoto času vydal dvě díla. Prvním bylo *Sto šedesát článků proti matematikům a filosofům* a věnuje se Brunově magické numerologii⁶¹. Právě toto dílo obsahovalo dedikaci samotnému císaři a vysloužilo mu od císaře tři sta tolarů, což je částka, která odpovídala celoročnímu platu dvorského úředníka⁶².

Na podzim téhož roku se vrací do Německa. Konkrétně do Helmstedtu na místní univerzitu, kam se za ním přesouvá i jeho bývalý student Hieronymus Besler. Besler se velmi zajímal o magii a právě díky jeho poznámkám z Brunových přednášek na toto téma se dochovaly některé magické texty, jako např. teze O matematické magii (*De magia mathematica*), které velmi stručně zmiňují v následující kapitole. Poprvé byly tyto poznámky k přednáškám o magii zveřejněny až v devatenáctém století. Dnes je najdeme publikované např. v knize *On magic*, s překladem od Scotta Gosnella. Originály poznámek jsou uloženy v Moskevské knihovně⁶³.

⁶⁰ ROWLAND, Ingrid D. (Ingrid Drake). *Giordano Bruno: philosopher/heretic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009. str. 197-200.

⁶¹ MARSHALL, Peter. *Magický kruh Rudolfa II. Alchymie, astrologie a magie v renesanční Praze*. Praha 2008.

⁶² BRUNO, Giordano; KALIVODA, Jan a ŠTOLL, Ivan. *Božskému Rudolfovi II.: [dedikace spisu Jordana Bruna z Noly 160 článků proti soudobým matematikům a filosofům a také 180 řešení téhož počtu problémů, které ostatní pokládají za obtížné nebo dokonce neřešitelné, snadno a jednoduše provedených císaři Rudolfovi II.]*. Praha: Malá Skála, 2001.

⁶³ BRUNO, Giordano a Scott GOSNELL. *On Magic: (Collected Works of Giordano Bruno)*. Windcastle Press, 2018. str. 11.

Po smrti děkana na Helmstedské univerzitě se Bruno přesouvá do Frankfurtu, který se jeví jako nejlepší volba vzhledem ke své politické toleranci a možnosti svobodného tisku. Bruno už má totiž v době odjezdu připravenou knihu, kterou by rád publikoval. Ve Frankfurtu nakonec Bruno vydal tři své filosofické básně⁶⁴: O trojnásobném minimu a míře (*De triplici minimo*) pojednávající o atomech, O nezměrném a nespočetném (*De immenso*) a O monádě, čísle a tvaru (*De Monade*).

3.3 Závěr života

Z Frankfurtu se Bruno vrací roku 1591 zpátky do Itálie. Nejprve tráví nějaký čas v Padově, kde doufá v místo profesora na místní univerzitě. Ta byla ve své době známá svou svobodou myšlení a zároveň ochranou profesorů a studentů před rukama inkvizicí. Pro mnohé tedy byla bezpečným místem, Bruno nejspíše doufal, že to bude platit i pro něj. Vědělo se, že univerzita chce jmenovat nového profesora matematiky, a tak Bruno začal matematiku vyučovat, a dokonce napsal dvě matematická pojednání. Ještě než došlo ke jmenování profesora, Bruno se rozhodl na základě pozvání šlechtice Moceniga, které obdržel už ve Frankfurtu, přesunout do Benátek.

Moceniga si přál, aby ho Bruno naučil svému umění paměti. Po přibližně sedmi měsících začal mít pocit, že ho Bruno využívá pro peníze a skutečná tajemství umění si nechává pro sebe. Rozhodl se Bruna konfrontovat. Ten měl pocit, že ho naučil základy, které požadoval, a je pro něj čas se vrátit zpátky do Frankfurtu, kde by mohl publikovat svoji další připravenou práci. Mocenigovi se tato informace nelíbila, nechtěl Bruna pustit, a tak ho zamkl a inkvizici předal třístránkové nařčení z kacířství⁶⁵.

Mocenigova nařčení obsahovala téměř třicet závažných obvinění týkající se náboženských a filosofických otázek a hříchů. Bruno se podrobil výslechům, která na rozdíl od (čarodějnických) procesů probíhala podle práva, zmínky o mučení v žádných dokumentech nenajdeme. Bruno popřel vše, co mu nemohli dokázat, a u ostatních nařčení vyjádřil lítost nad svými činy. I přesto byl 1593 převezen z benátského vězení do vězení inkvizice v Římě. Následujícího roku přišlo na Bruna další udání od jeho spoluvězně

⁶⁴ BOULTING W. *Bruno: His Life, Thought, and Martyrdom* [online]. London, K. Paul, Trench, Trubner; New York, E.P. Dutton & co, 1916. Str. 224.

⁶⁵ ROWLAND, Ingrid D. (Ingrid Drake). *Giordano Bruno: philosopher/heretic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009. str. 225.

z Benátek, dosvědčené dalšími vězni. Znovu došlo k výslechům svědků, kteří své původní výpovědi potvrdili, Bruno na jejich základě sepsal svoji obhajobu a všichni očekávali, že rozsudek bude brzy vyneseno. Pozornost kardinálů se přesunula na Brunova díla, proto se proces dočkal pokračování až roku 1597, kdy po Brunovi chtěli, aby odvolal osm tezí ze svých děl, které považovali za heretická. Mezi nimi byly: teze o nekonečnosti světa, které jsou výsledkem nekonečné moci Boha, kdyby totiž bůh stvořil konečný svět, znamenalo by to, že jeho možnosti jsou omezené; teze o existenci různých světů s různými bytostmi; země je oživená a má smyslovou a racionální duši, kterou ztotožňoval s duchem svatým; nebo např. teze o nesmrtnosti duše a existenci preadamitů, tedy lidí, kteří tu byli před Adamem a Evou. Bruno před kardinály projevil lítost a teze odvolal, zároveň ale papeži poslal memorandum, kde heretičnost výroků zpochybňoval a předložil své důvody, proč se o heretické teze nejedná. Protože je tímto skutkem odmítl odvolat, v lednu 1600 papež rozhodl, že bude Bruno předán spravedlnosti⁶⁶ a nakonec byl dne 17. února 1600 upálen na náměstí Campo de fiori⁶⁷.

⁶⁶ ŠPELDA, Daniel, et al. Byl Bruno upálen kvůli svým kosmologickým představám?. *Dejiny Vedy a Techniky*, 2012. str. 70-84.

⁶⁷ BRUNO, Giordano; KALIVODA, Jan a ŠTOLL, Ivan. *Božskému Rudolfovi II: [dedikace spisu Jordana Bruna z Noly 160 článků proti soudobým matematikům a filosofům a také 180 řešení téhož počtu problémů, které ostatní pokládají za obtížné nebo dokonce neřešitelné, snadno a jednoduše provedených císaři Rudolfovi II.]*. Praha: Malá Skála, 2001.

4. Dílo

Při pročitání knih Francis Yatesové člověk dostává pocit, že celá Brunova tvorba byla opřena magií v tom „kouzelném“ či „nadpřirozeném“ slova smyslu. Slovem magie rozhodně nešetří, a kromě nejznámějšího díla *Giordano Bruno a hermetická tradice*, ke kterému se další autoři píšící stejné téma vyjadřují jako o „Yates thesis“⁶⁸, jsou hermetismus a magie často zmiňované i v knize *Umění paměti*. K této „magické“ skutečnosti se ještě vrátím v úplném závěru své práce.

Samotné magii byly v rámci Brunových děl publikovaných i nepublikovaných (o kterých se dozvídáme pouze prostřednictvím odkazů) ve skutečnosti věnované až knihy, které Bruno napsal v závěru svého života. Nejvíce je Bruno zcela jistě známý pro své kosmologické spisy, podporu koperníkovské teorie, kterou se ve svých dílech o vesmíru ještě rozšířil, jak už bylo zmíněno výše. Koperníka každopádně nepovažoval za přelomového autora, ale spíše za někoho, kdo obnovuje egyptskou moudrost⁶⁹.

S ohledem na tuto skutečnost a téma práce a jeho vymezení bych si pro další postup dovolila vypůjčit dělení, které najdeme v Doslovu k novému českému vydání Dialogů: „Metafyzické“ dialogy Giordana Bruna⁷⁰, kde Tomáš Nejeschleba rozděluje Brunovo dílo do několika kategorií (pořadí kategorií jsem upravila tak, aby z větší části odpovídalo posloupnosti vydání jednotlivých děl):

První kategorií jsou díla o kombinatorice, rétorice a umění paměti:

- O stínech idejí (*De umbris idearum*),
- Pečeť pečetí (*Sigillus sigillorum*),
- O vytváření Obrazů, znaků a idejí (*De imagium, signorum et ideatum compositione*).

Do druhé patří metafyzické dialogy, najdeme zde díla jako:

- Popeleční středa (*La Cena delle Ceneri*),

⁶⁸ MERTENS, M. *Magic and memory in Giordano Bruno: the art of a heroic spirit*. Brill, 2018. str. 26.

⁶⁹ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 162-164.

⁷⁰ BRUNO, Giordano; KOZÁK, Jan Blahoslav; NEJESCHLEBA, Tomáš; HADRAVOVÁ, Alena; HADRAVA, Petr et al. *Dialogy*. 2008. str. 368.

- O příčině, principu a jednom (*De la causa, principio et uno*), ve kterém se objevují myšlenky o nekonečnosti vesmíru a Boha a světové duši jako principu vesmíru,
- O nekonečnu, univerzu a světech (*Del infiniti universo et mundi*).

Ve třetí kategorii najdeme díla věnovaná etice, filosofii a náboženství:

- Vyhnání triumfující bestie (*Spaccio de la bestia trionfante*),
- Kabala pegasovského koně (*Cabala del cavallo pegaseo noc l'aggiunta dell'asino cillenico*),
- O heroických vášních (*Degli eroici furori*) – dialog věnovaný siru Philipu Sidney.

A do poslední kategorie spadají díla o magii:

- O magii (*De Magia*),
- O poutech (*De vinculis in genere*),
- O matematické magii (*De magia mathematica*).

Zcela jistě zde nejsou vypsána všechna díla, která Bruno za svého života napsal. Jedná se o ta nejznámější, z velké části i právě ta, která byla přeložena do češtiny. Výklad většiny těchto děl Francis Yatesová obsáhla ve své knize *Giordano Bruno a hermetická tradice*.

Díla, která Yatesová rozebírá se dají považovat za hermetická, pokud pracujeme s tím, že hermetismus je nauka pojmenovaná podle děl spadajících pod název *Corpus Hermeticum*. Tedy nauka, která propojuje svým způsobem filosofie náboženství, snažící se najít výše zmíněnou původní moudrost danou prvním lidem od Boha, jakožto moudrost, která obsahuje informace o stvoření světa a jeho fungování⁷¹. Yatesové je každopádně vyčítáno, že některé skutečnosti v těchto dílech přehlédla či si je vyložila tak, aby se jí, lidově řečeno, „hodily do krámu“⁷², a čistě magická díla jako právě *De magia*, *De magia mathematica* a *De vinculis in genere* jsou zmíněna čistě okrajově, nemluvě o způsobu, jakým je prezentovala (viz strana 37). Magii zde myslím jako umění manipulovat se skrytými

⁷¹ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 30-33.

⁷²MERTENS, M. *Magic and memory in Giordano Bruno: the art of a heroic spirit*. Brill, 2018. str. 2-18.

silami vesmíru⁷³. O hermetismu a magii by se tak svým způsobem dalo uvažovat jako o teoretické a praktické části jednoho oboru.

V rámci této práce bych se chtěla věnovat právě magickým dílům, kterým nebyl dán v jiných publikacích dostatečný prostor. Pokusila bych se je se svými skromnými znalostmi z filosofie čtenáři představit, vyložit a následně interpretovat v určitém výkladovém rámci, který mi vlastní pochopení textů nabízí.

⁷³ WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. str. 28.

5. Magické spisy

5.1. *De magia, De viculis in genere*

O magii a O poutech jsou dvě díla, která se označují jako čistě magická. Bruno je napsal až na sklonku svého života při pobytu v Helmstedtu, jak již bylo zmíněno výše. Vzhledem k tomu, že se tematika těchto dvou děl prolíná, skloubím i jejich výklad do jedné podkapitoly.

Oproti svým současníkům či předchůdcům má Bruno poměrně širokou či otevřenou představu o magii, kterou nám předkládá už v samotném úvodu díla O magii.

Magie má tolik významů, kolik je druhů mágií⁷⁴.

Na prvním místě uvádí mudrce jako *Trismegistové u Egyptanů* či *kabalisté u Židů*. Dále promlouvá o přirozené magii, iluzionistické, matematické, okultní, magii ars notoria, theurgii či nekromancii. Čtenář může vycítit, že seřazení není náhodné, první zmíněné druhy magie jsou nejlepší, vysoké, správné a postupně jejich hodnota upadává, některé Bruno dokonce vyloženě odsuzuje. To, že se na prvním místě objevují egyptští mudrci, není náhodou. Bruno jejich náboženství považoval za to nejpůvodnější, jediné pravé, *zatemněné a pokažené židovstvím a křesťanstvím⁷⁵*. Jak již bylo zmíněno výše, egyptské náboženství bylo vnímáno jako původní moudrost, *prisca sapientia*, a proto bylo považováno za tak důležité.

Obecně Bruno rozděluje magii dle oblastí jejich znalostí na božskou, fyzickou a matematickou (které je věnován samotný spis, o kterém se stručně vyjádřím v další podkapitole). Božskou a fyzickou označuje za nutně dobré. Matematická je ale určena tím, jakým způsobem se využívá. Využívá matematické vědy, jakými je geometrie, aritmetika, astronomie, optika, hudba aj. Právě do této kategorie by se daly zařadit orfické zpěvy (viz podkapitola 2.3.1 Marsillio Ficino), o kterých se Bruno v této práci také zmiňuje. Matematická magie je zprostředkovatelem mezi přírodními a božskými postupy

⁷⁴ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str.7.

⁷⁵ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 24.

a představuje racionální svět⁷⁶. Z toho důvodu je tedy otázka, zda je magie dobrá či zlá, předmětem racionality⁷⁷.

Základ Brunovy magie tvoří pouta. Neviditelná spojení mezi lidmi, věcmi, démony a hlavně nejvyšším Bohem. Démoni jsou v tomto smyslu duchovní entity (*daemoni*), které mohou být jak dobré, tak zlé, nejedná se tedy o pekelné bytosti, které si pod tímto slovem představíme⁷⁸.

Proto abychom byli schopni vytvořit pouto, je v první řadě potřeba znát principy vesmíru⁷⁹. Bruno v chápání vesmíru navazoval jednak na novoplatoniky, ale také na již výše zmíněné myslitele, jako byl Hermes Trismegistos či Ficino. Základem fungování světa je jeho hierarchie: od Boha přes „menší“ bohy, hvězdy, démony, živly, věci smíšené, mysl až k samotné duši a oduševnělé bytosti. Na vrcholu Bůh zastupuje nejvyšší světlo, na druhé straně hierarchie najdeme látku, hmotu. Čím níže postupujeme, tím světla v jednotlivých „věcech“ ubývá⁸⁰, což nám může připomínat novoplatónskou emanaci boha.

Každá duše je zároveň propojena s jakýmsi duchem universa, kterého bychom nejspíše mohli chápat jako *spiritus mundi* u Ficina (viz strana 17). Vzhledem k tomu, že Bruno uvádí, že se kousky ducha universa vyskytují v kapkách vody⁸¹, vnímala bych ho jako jakousi neviditelnou pavučinu, která prostupuje celý svět a vytváří jakési cestičky právě pro ta pouta. Vzhledem k tomu, že se veškeré vnímání věcí uskutečňuje skrz propojení univerzálního ducha, jak zmiňuje Bruno, tak nám právě univerzální duch pomáhá uchopit koncept věcí. Zároveň věci poznáváme skrz smysly, které jsou *bránami pout*.

⁷⁶ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 10.

⁷⁷ MERTENS, M. *Magic and memory in Giordano Bruno: the art of a heroic spirit*. Brill, 2018). str. 63.

⁷⁸ BRUNO, Giordano a Scott GOSNELL. *On Magic: (Collected Works of Giordano Bruno)*. Windcastle Press, 2018. str. 16.

⁷⁹ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 57.

⁸⁰ Tamtéž str. 12.

⁸¹ Tamtéž str. 22-23.

Pokud někdo nezná celek vesmíru, potřebuje znát k vytvoření pouta *alespoň přirozenost, dispozice, sklony, chování, zvyky a záměr toho, co má poutat*⁸². Pouto podle Bruna spočívá v něčem smyslovém⁸³, zmiňuje lásku jako nejvyšší pouto. City poutaného zcela jistě hrají při vytváření pouta roli, stejně tak i pocity toho, kdo poutá. *Řečník neprobudí city, pokud je sám nezakouší*⁸⁴. Hlavním prostředkem vytváření pout je imaginace⁸⁵. Čím více člověk věří a čím více po poutu touží, tím důvěryhodnější je a tím pevnější pouto vytvoří.

*Veškerý původ pouta nelze tedy hledat ve věci, která se nabízí smyslům, ale musí se hledat i v jiné, neméně zásadní části, tedy v tom, kdo je poután*⁸⁶.

Z toho nám vyplývají tři brány pout, které Bruno zmiňuje: zrak, sluch a myšlenka nebo představivost⁸⁷.

Ve spisu O magii se věnuje dále pohybu a přitažlivosti, jak té magnetické, tak emocionální a nakonec poutům duchů, myšleno výše zmíněných démonů. Rozděluje je podle dobroty, elementů (oheň, voda, země, vzduch), které ovládají, jejich schopností a možností (jedni jsou němí a hluchí, nerozumní tomu, co říkáme, druzí jsou bázlíví a třetí chytří) a zmiňuje i vlastní zkušenost se setkáním s vodním duchem:

*Avšak zemští a vodní duchové se někdy stávají viditelnými tak, že podle svého přání srážejí a zhušťují svou páru a také se objevují v čistějších krajinách s průzračným a klidným vzduchem. I já jsem je viděl na úpatí hor Liberto a Lauro a nebyl jsem sám...*⁸⁸

V poslední části spisu uvádí dvacet obecných pout s odkazem na sedmnáct artikulů Alberta Velikého. Každé pouto tvoří někdo nebo něco jiného. Mezi nimi najdeme např. pouta duše světa, pouta tyranů, božských jmen či písmen nebo obřadů. Představuje

⁸² BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 62.

⁸³ Tamtéž str. 63.

⁸⁴ Tamtéž str. 84.

⁸⁵ Tamtéž str. 50.

⁸⁶ Tamtéž str. 66.

⁸⁷ Tamtéž str. 71.

⁸⁸ Tamtéž str. 35.

zároveň pět pout určených prostředkem, prostřednictvím něhož se pouto uskutečňuje. Jedná se o pouto trojího důvodu (působce, látky použití), pouto vycházející z hlasu a zpěvu, ze zraku, pouto imaginace a pouto myšlení⁸⁹.

Pohybujeme se pořád z velké části v prostoru „mimozemském“, Bruno zmiňuje entity, které nejsou pozemské a tím pádem mají jiné schopnosti než lidé⁹⁰. Ve spise O poutech, který vyšel dva roky po spisu O magii, už v podstatě od démonů upouští a zaměřuje se z velké části na pouta, která tvoří lidé. Mertens ve své práci upozorňuje, že s postupem času byla Brunova díla „očisťovaná“ od démonické magie a zájmu o komunikaci s vyššími bytostmi⁹¹. Kdybychom přemýšleli o důvodu tohoto vývoje, mohli bychom zvažovat jakýsi úpadek vlivu okruhu lidí, se kterými se Bruno setkával v rudolfínské Praze. Ale zpět k samotným poutům.

Pouto je tedy určitá vazba mezi poutajícím a věcí (či osobou), která je spoutaná. Vzhledem k tomu, že každý člověk je jiný, jinak „složitý“ a stejně tak je každé pouto využito z jiného důvodu za jiným účelem, neexistuje určitý počet pout či jakýsi návod k jejich konkrétnímu provedení. Navíc může jedno pouto s ohledem na odlišnost všech věcí každou z nich připoutat jiným způsobem a s jiným výsledkem. Z toho důvodu, aby člověk vytvořil pouto, musí znát jednak princip fungování vesmíru, ale hlavně člověka, kterého poutá. Bruno zároveň bere v úvahu proměnlivost člověka, to, že se vyvíjí a je ovlivňován dalšími pouty. Proto je pro pevné pouto potřeba najít správný čas a nejspíše i správné místo. Jediné, co nás propojuje úplně všechny (kromě ducha universa), je touha po kráse, která, jak jistě čtenáře nepřekvapí, má pro každého úplně jinou podobu.

Čím složitější je osobnost a charakter člověka, tím více pout je potřeba pro úplné spoutání, zároveň je ale tím snazší jednotlivá pouta vytvořit⁹². Důležité je také brát ohled na věk. Malé dítě se velmi rychle vyvíjí, takže je těžko spoutatelné, stejně tak starý muž, jehož tělo je zesláblé. Nejjednodušší je spoutat muže ve středním věku. Bruno nezapomíná

⁸⁹ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 40-53.

⁹⁰ Tamtéž. 31-32.

⁹¹ MERTENS, M. *Magic and memory in Giordano Bruno: the art of a heroic spirit*. Brill, 2018. str. 74.

⁹² BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 76.

na jedinou část lidské osobnosti, charakteru, jejich proměnlivost v návaznosti na věk člověka a na jeho životní situaci. Vše bere při tvoření pouta v potaz a proces tvoření pouta tomu přizpůsobuje.

Na jednu stranu mi vytváření pout připadá jako velmi propracovaná psychologická hra, možná až „umění manipulace“. Poutající si najde objekt, který chce spoutat, pozoruje ho, poznává, zjišťuje, co má rád (láska je udávána jako nejmocnější pouto, stejně jako nenávisť, která je v lásce podle Bruna obsažena). A následně k objektu „přistoupí“ a snaží se působit na jeho smysly, které jsou jakýmiisi bránami, svými zbraněmi. Svým vzhledem, šarmem, pohybem, gesty, hlasem a jeho intonací. Čím zdatnější je poutající ve svém „umění“, čím dokonalejší má zbraně, tím pevnější se vytvoří pouto.

*Fantazie a domněnky také poutají více lidí než rozum a daleko pevněji.*⁹³

Na druhou stranu se Bruno částečně odvolává k „vyšším mocnostem“. V díle O poutech se sice odstupuje od démonů, zato se objevují abstraktní pojmy jako úděl, štěstěna, osud či náhoda, které mají na utváření pout vliv. Patří mezi zbraně poutajícího, které ho obklopují a stojí nad ním. Bruno člověku přisuzuje moc, možnost vytvářet pouta, ovládat, zároveň ho ale upozorňuje na velikost, nekonečnost vesmíru a skutečnost, že vše rozhodně není v jeho silách. *Proto i hlupák může vytvořit pouto a i mudrcům zůstává příčina pout většinou skryta*⁹⁴.

Velmi málo je toho zmíněno o trvání či rozvazování pout. Najdeme zmínku o tom, že *žádné pouto není věčné, ale jde o střídání vězení a svobody, spoutání a uvolnění...*⁹⁵ To je spojeno se skutečností, že se člověk vyvíjí, vyvíjí se jeho preference, záliby a nakonec i pocity, které tvoří základ celého pouta. Nesmíme také zapomenout na skutečnost, že pouta se ovlivňují navzájem, takže i změna jednoho pouta může vést ke změně dalších.

Pokud zůstaneme u psychologie, zkusila bych na modelové situaci přátelského vztahu ukázat, jak přesně si představují vzájemné ovlivňování jednotlivých pout: V dětství naše fiktivní postava navštěvovala hudební kroužek, na kterém si s ohledem na stejný koníček našla přátele. Jejich vztah se vytvořil na základě společné aktivity (pouto 1). Sice

⁹³ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 68.

⁹⁴ Tamtéž str. 68.

⁹⁵ Tamtéž str. 76.

do té doby její hlavní zálibou bylo čtení, které sdílela se svými spolužáky na základní škole a s rodinou (pouto 2), ale vzhledem k prohlubujícímu se přátelství a radosti, kterou s sebou navštěvování kroužku přinášelo, se začala věnovat více hudbě. První pouto bylo v důsledku emocí a lásky nově vytvořeným oslabeno. Všichni přátelé rostli, dospívali a nakonec se dostali do věku, kdy bylo potřeba se rozhodnout, čím chtějí být a jakou cestu si v návaznosti na to v následujících letech zvolí. Učitelé stejně jako rodiče vyvíjeli nátlak, aby zvážili své preference (pouto 3), rozmysleli si, čemu se chtějí věnovat. S ohledem na skutečnost, že každý ze skupiny přátel mířil jiným směrem, druhé pouto ochablo, třetí mohlo posílit první nebo vytvořit úplně jiné, nové.

Bruno představuje tvorbu pout v tomto díle poměrně obecně, dalo by se říci tajuplně. Člověk si musí alespoň částečně domýšlet, „co tím asi chtěl básník říci“. Jako by spoléhal na informovanost čtenáře. Případně je možné, že měl teze sepsané pouze jako podklad k přednáškám⁹⁶.

5.2 De magia mathematica

Teze O matematické magii napsal Bruno nejspíše jako první z výše zmíněných magických děl. Na pochopení je z mého pohledu ze všech tří děl o magii nejnáročnější. Zároveň je to svým způsobem i dílo nejvíce „otevřené vesmíru“ a – jak už bylo zmíněno – nejvíce otevřené andělům a démonům.

Bruno v něm hovoří o komunikaci s anděly a jinými dušemi. Na jedné straně zde najdeme dlouhé seznamy jmen andělů, kteří jsou spojeni s konkrétními dny, ročními obdobími, nebeská jména či jména zlých démonů. O těchto andělech či daemonech (domnívám se, že Bruno v prvním díle tato dvě slova považoval za zaměnitelná) se zmiňuje i v díle *De magia* v části o obecných poutech, pouta těchto andělů jsou uvedena jako čtvrtý typ. Na druhé straně se zde objevují už konkrétní poučky, dalo by se říci návody, mezi nimi i tento věnovaný správnému provedení oběti:

In offering in sacrifice what they would expiate themselves of, as the saying goes, they must first purify themselves for offering And so, they do this in ways that implore with

⁹⁶ BRUNO, Giordano a Scott GOSNELL. *On Magic: (Collected Works of Giordano Bruno)*. Windcastle Press, 2018. str. 11.

some words. Thus, those who have offered incense to avert evil say, „As this animal in my hand dies, let every impurity and defect be annihilated from my soul“ or...

(Volně přeloženo: „Když chtějí přinést v oběť to, od čeho se chtějí vykoupit, musí se, jak se říká, nejprve očistit, aby mohli obětovat. A tak to dělají způsobem, který prosí jistými slovy. Tak ti, kdo obětovali kadidlo, aby odvrátili zlo, říkají: ‚Když toto zvíře v mé ruce umírá, ať je z mé duše vyhlazena každá nečistota a vada‘ nebo...“)

Pro komunikaci s těmito bytostmi je potřeba podle Bruna jména spojit ještě se znaky a pečetěmi (kterým se věnoval v jednom ze svých raných děl). Odkazuje na kabalistický systém znaků. Zároveň upozorňuje, že na rozdíl od duší se andělé nedají připoutat, pouze přivolat. Jediné, co je poutá, jsou síly hvězd. Prostředkem, kterým se s dušemi či anděly spojujeme, jsou právě magické kruhy, sochy bohů, psaná zaříkadla či astrologické diagramy⁹⁷.

Velmi pečlivě pak vysvětluje funkce základních elementů, použití jednotlivých barev a materiálů, jejich spojení s jednotlivými planetami:

In regard to colors, to which added is their observations and virtues. of them Black, lucid, earthy, lead gray, brown refer to Saturn; sapphire, colors which are always airy or green, clear, purple, and gold and silver mixed belong to Jupiter...⁹⁸

(Volně přeloženo: „Pokud jde o barvy, ke kterým jsou přidány jejich popisy a ctnosti, z nich černá, průzračná, zemitá, olovnatá šedá, hnědá odkazují k Saturnu; safír, vzdušné barvy nebo hnědá, čirá, fialová a zlatá a stříbrná smíchané patří Jupiteru...“)

Ingrid Rowland ve své knize *Giordano Bruno: Philosopher/Heretic* dokonce upozorňuje, že se Bruno v tomto díle přiblížil svou definicí magie konverzacím Johna Dee s anděly a ještě blíže k myšlenkám Tycho Brahe, tedy alchymisty Rudolfa II⁹⁹.

⁹⁷ BRUNO, Giordano a Scott GOSNELL. *On Magic: (Collected Works of Giordano Bruno)*. Windcastle Press, 2018, 291 s. ISBN 9781981826360. str. 14-16, 95-144.

⁹⁸ Tamtéž str. 135.

⁹⁹ ROWLAND, Ingrid D. (Ingrid Drake). *Giordano Bruno: philosopher/heretic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009, str. 208.

5.3 Podání (nejen) Yatesové

Yatesová při zmínce o *De magia* upozorňuje na skutečnost, že Bruno v podstatě zkopíroval obecný rámeček a členění textu svého současníka Agrippy¹⁰⁰, který se také věnoval magii ve svém díle *De occulta philosophia*. Tato kniha je rozdělena podle kabalistické tradice na tři části: magie živilů, nebeská a nadnebeská magie, což odpovídá i dělení u Bruna¹⁰¹. Místo hebrejského jazyka vychvaloval jazyk egyptský z díla *Corpus Hermeticum*, který umožňuje komunikovat s bohy. Upozorňuje na posloupnost vlivů, které jsem zmínila výše, a důležitost navázání styku s démony pro možnost vzestupu. A nezapomíná na nejdůležitější způsob tvoření pout a získávání duševní energie, jímž je imaginace¹⁰², o které jsem se již zmiňovala výše.

Kromě těchto myšlenek se objevilo ještě pár dalších, se kterými už úplně nemohu souhlasit.

Yatesová je plně přesvědčená, že Brunova magie je otevřeně démonická. Dokonce uvádí, že *Bruno chce obcovat s démony – je to pro jeho magii podstatné. Ani křesťanští andělé u něj nejsou nikde na dohled, aby drželi démony na uzdě*¹⁰³. S těmito názory bych si dovolila polemizovat, než ale přistoupím k vlastní interpretaci daného „problému“, je potřeba si upřesnit, z čeho při své argumentaci vycházím.

Nebyla jsem schopna dohledat, z jakého konkrétního přepisu vychází Yatesová a tedy v jaké podobě měla slovo démon, každopádně při čtení a interpretaci díla *De magia* jsem se však držela informace z knihy *On Magic*, ve které Gosnell zmiňuje následující:

*The word daemon has retained its older spelling as an orthographic gesture to the connotations this word has in Bruno's writing and in the mind of his contemporaries. A daemon is a spiritual entity somewhere in between the state of humans and angels and of variable quality of character, while demon is a evil and infernal being*¹⁰⁴.

¹⁰⁰ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 258.

¹⁰¹ Tamtéž str. 258.

¹⁰² Tamtéž str. 299.

¹⁰³ Tamtéž str. 260.

¹⁰⁴ BRUNO, Giordano a Scott GOSNELL. *On Magic: (Collected Works of Giordano Bruno)*. Windcastle Press, 2018. str. 19.

(Volně přeloženo: „Slovo daemon zůstalo ve svém starším ortografickém zápisu pro znázornění konotací, které mělo v Brunových dílech a myslích jeho současníků. Daemon je spirituální entita někde v „mezistavu“ člověka a anděla s různými kvalitami a charakterem, zatímco démon je zlá a pekelná bytost.“)

Z formulace, kterou používá, je zcela jasné, že démoni jsou v jejím podání zlé bytosti, které by hodní andělé měli držet na uzdě. S ohledem na ironický podtón věty, která následuje: *Bruno ovšem jako každý mág považuje svoji magii za dobrou magii – to pouze magie jiných mohou být zlé*¹⁰⁵, si troufám říct, že Yatesová Brunovu magii považuje za špatnou.

I přes své rozpolcení, zda je Brunova magie dobrá či špatná (více popsáno v následující kapitole), bych ji takto jednoznačně neodsoudila. Řekla bych, že u Brunovy magie záleží na jejím použití, stejně jako to zmiňuje u své matematické magie¹⁰⁶. Podobně tomu je s *daemony*, jejichž charakter se může různit, což potvrzuje i teze XVIII z Brunova díla *De magia mathematica* s názvem: *On the Manner od Attracting Both Good and Bad Angels* (volně přeloženo: „O způsobu, jakým lze přivolat dobré i zlé anděly“), ve které se kromě dobrých a zlých andělů a možnostech jejich přivolání a spoutání zmiňuje o dobrých a zlých *daemonech*¹⁰⁷. V díle *De magia* se o zlých *daemonech* mluví např. v tomto úryvku:

*Je velmi pravděpodobné, že všechny nemoci jsou zlými démony, a proto jsou z duše vyháněny popěvkami, modlitbami, kontemplací a vytržením, zatímco opačnými věcmi jsou přivolávány*¹⁰⁸.

Není to tak, že by se v Brunových dílech zlí démoni vůbec neobjevovali, zmiňuje je právě v *De magia mathematica*, teze XV: *On the Other Names od the Demons, Which Seem to Pertain to Wicked People*¹⁰⁹. V díle *De magia* je ale nenajdeme.

¹⁰⁵ YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009. str. 260.

¹⁰⁶ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 11.

¹⁰⁷ BRUNO, Giordano a Scott GOSNELL. *On Magic: (Collected Works of Giordano Bruno)*. Windcastle Press, 2018. str. 114.

¹⁰⁸ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 36.

¹⁰⁹ Tamtéž str. 110.

Když budeme pracovat s tvrzením, že komunikace s nimi je cestou k povznesení duše, tak ano, dá se souhlasit, že Bruno „chce obcovat“ s daemony (pokud se zbavíme negativního narativu, který s sebou tento český překlad originálního anglického spojení „to reach¹¹⁰“ přináší).

Spíše než s pojetím Brunovi magie, jak ji podává Yatesová, bych se dokázala ztotožnit s pojetím, které zmiňuje Gatti ve své knize *Essay on Giordano Bruno*:

The word “magic” here is not used in its more usual sense as a definition of the irrational powers or qualities of an objective world. Rather, it is used to define that leap of the imagination by which the inquiring intellect achieves a vision of truth as unity, only to move beyond that unity...

(Volně přeloženo: „Slovo magie zde není použito ve svém obvyklém slova smyslu jako definice iracionálních sil nebo vlastností reálného světa. Spíše definuje skok představivosti, díky kterému tázající dojde k vizi pravdy a jednoty, aby se posunul za ni...“)

¹¹⁰ Yates, F. A. *Giordano Bruno & Hermetic Trad.* Routledge, 2014. str. 265.

5. Status magie

V průběhu zadávání této práce jsem od svého vedoucího dostala otázku, která mírně parafrázovaně zní takto:

Dokázala byste i z toho mála, co máte zatím prostudované, odhadnout, jakou pozici, jaký význam měla magie ve filosofii Giordana Bruna?

V té době jsem upřímně neměla moc velkou představu. Respektive měla velmi mylnou. Domnívala jsem se, že magie bude určitá konkrétně vymezená část práce Giordana Bruna. Bude mít své specifické místo, možná bude pouze „koníčkem“. Což může být způsobeno i tím, jakým způsobem se ve školské praxi dělí informace na předměty. Ani po třech letech studia humanitních věd na vysoké škole mě nepřestává fascinovat, jak je vše propojené. Troufnu si ale říct, že Giordano Bruno a jemu podobní myslitelé si to (i vzhledem k tomu, jakým způsobem formulovali fungování světa) velmi dobře uvědomovali.

Čím dále jsem se dostávala ve studiu materiálů, tím více mě slovo magie mátklo. I přestože magie byla s vědou – myšleno tedy astrologií, medicínou či jednou z novějších věd psychologií, na jednu stranu nesmírně propojená, vyvolávala pocit strachu nebo možná respektu. Jako by magie začínala tam, kde věda končila. Pod magii se schovalo všechno nevysvětlitelné nebo možná lépe řečeno neviditelné a nedokazatelné.

I přesto po prostudování děl, která byla označena za magická, a některých dalších bych (magické) myšlenky Giordana Bruna označila spíše jako existenciální/životní filosofii, etickou filosofii, nebála bych se polemizovat se slovem základ náboženství, i přestože to některým čtenářům může připadat jako silné slovo. Zcela jistě pokud mluvíme o dílech jako O matematické magii a O magii.

V díle O poutech z mého pohledu zcela jistě převažuje to, co dnes nazýváme psychologií. Pro vytvoření pouta se využívá charakteru, šarmu, zálib, řeči těla, neverbální komunikace, záměrně sestavené verbální komunikace. Perou se ve mně dva pohledy, jak vlastně pouto vnímat. Na jednu stranu zde vnímám určitou snahu o manipulaci, balamucení a snahu vytvořit závislost jednoho člověka na druhém, který ho bude ovládat jako loutku:

Snáze spoutáme ty, kteří nás téměř neznají, protože můžeme využít očekávání a získat důvěru, již se duše jistým způsobem otevírá a rozvíjí...¹¹¹

Kdyby někdo dokázal tuto sebelásku v někom uhasit, získal by veškerou moc k tomu, aby jej po libosti poutal a svazoval.¹¹²

Jenže pak se v textu vynoří „pouto lásky“ jako nejmocnější síla, která sice podle Bruna má jak špatnou, tak dobrou stránku. Pohled, který na lásku máme v dnešní době, svádí přehodnotit, zda pouto není spíš „pouze“ vztah mezi dvěma lidmi. Bruno píše, že pro vytvoření pouta je dobré, když poutající má v sobě něco z poutaného (*Nejlépe spoutáno je to, nachází-li se něco z něho v poutajícím anebo má-li poutající moc nad ním čímsi ze sebe¹¹³*) a zároveň že má poutající hledat jakási „slabá místa“, aby zjistil, jaké je nejlepší místo pro vytvoření pouta. Vztahy se alespoň z mého pohledu zakládají na určité podobnosti dvou lidí, jejich podobných či stejných zálibách či společné zkušenosti, ať už dobré či špatné. Což ostatně potvrzují i následující úryvky:

... pokud jsou nablízku dvě stejně naladěné citery nebo lyry a a na jednu zadrnkáte, pak druhou nejen souhlasně rozezní, ale i rozpohybuje její struny současně se svými, což je zcela pochopitelné. Proto se také stává, že díky hlasu, gestu anebo něčemu podobnému je duše jednoho člověka natolik pohnuta přítomností někoho druhého, že se zrodí nerozlučná přátelství¹¹⁴.

Ted', v závěru práce, když si pokládám stejnou otázku, kterou jsem dostala na začátku, to vidím zcela jinak. Řekla bych, že vzhledem k tomu, že je Brunova magie z mého pohledu, jak jsem již výše zmínila, jakousi existenciální filosofií a částečně psychologií, promítá se do všech jeho prací. Když budeme pracovat s tím, že Bruno opravdu věřil tomu, co psal a co jsem výše nastínila, muselo to utvářet jeho pohled na svět a v důsledku se to promítnout i do velké části jeho prací, ne-li do všech.

¹¹¹ BRUNO, Giordano, Giordano BRUNO, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007. str. 54.

¹¹² Tamtéž str. 77.

¹¹³ Tamtéž str. 74.

¹¹⁴ Tamtéž str. 47.

Jak jsem zmínila výše, zmínky o magii najdeme i v dílech označených podle vybraného dělení za umění paměti, sám Bruno ale ve svých „magických“ dílech odkazuje na díla zařazená v kategorii metafyziky, která mají pomoci některá témata dovysvětlit. Yatesová se zase ve své knize *Giordano Bruno a hermetická tradice* zaměřuje na díla zařazená v okruhu filosofie a náboženství, věnuje se výkladu jednotlivých obrazů, dekanů, figur apod. a díla, která jsem v práci použila já, zmiňuje pouze okrajově. I přesto však byla pro práci velmi důležitým zdrojem.

Kdybych tedy měla v závěru práce dojít k nějakému konkrétnímu řešení, tak s ohledem na literaturu, kterou jsem k napsání práce pročetla a použila, bych si dovolila vytvořit menší paralelu, která status magie v myšlení Giordana Bruna vysvětluje: Brunovo magické myšlení je jedno z mála pout, které jeho celoživotní dílo prostupuje, stejně tak jako duše univerza prostupuje celý svět.

Neřekla bych, že je hlavní charakteristikou jeho celoživotního díla, zcela určitě ale je jednou z mnoha charakteristik, které se do něj promítají.

6. Závěr

V průběhu práce jsme se seznámili se samotným pojmem magie. Vysvětlili jsme si, že v renesanci dochází k převratu v tom, co magie obsahuje. Z děsivé vědy, která vyvolává démony, kteří manipulují a škodí, se stala věda přírodní, jejímž cílem je skrz vědu přírodu poznat, abychom mohli využívat její síly, které nám nabízí, povznést se a dosáhnout krásy a možná i božské dokonalosti, jak bylo cílem některých myslitelů.

Pro tuto změnu v chápání bylo zapotřebí nějakého zlomového okamžiku, kterým se pro renesanční filosofii stalo přeložení díla Corpus Hermeticum Masiliem Ficinem. Právě Corpus Hermeticum, stejně jako další díla Herma Trismegista, která měla představovat „původní moudrost“, byla jak pro Giordana Bruna, tak pro další zmíněné autory, jako byli Giovanni Pico della Mirandola či již zmíněný Marsilio Ficino, formující a promítla se do jejich chápání světa a do tvorby vlastní filosofie. Zároveň jsme si určili místo magie v renesanční filosofii a vědě jako systému, který odpovídal analogii mezi řádem přírody a řádem boží mysli.

Do takového prostředí se narodil Giordano Bruno. Chlapec, později muž, který měl nejspíše nesmírně bystrou a zvědavou mysl a nebál se o věcech pochybovat a nahlížet z různých úhlů pohledu. V předmluvě díla věnovaného Rudolfovi II. říká: *Je vlastní idiota věřit, jen tak ze zvyku*¹¹⁵. Tuhle vlastnost Giordano Bruno rozhodně neměl a jeho zvědavost ho nakonec dostala do problémů, ne jednu, a tak většinu svého života strávil na cestách. Ty ho zavedly do Francie, Anglie, Německa či na území Čech, zpátky do Německa a nakonec do jeho rodné země Itálie, která se mu stala osudnou. V průběhu celého života své myšlenky velmi pečlivě ukládal do paměti, přeci jenom v tom byl mistr, a ty vybrané a pečlivě uspořádané pak zapisoval na papír. Některé z jeho, ať už filosofických či jiných děl, se dostaly do tisku, jiné světlo světa nikdy nepatřily, další se zachovaly díky přepisům jeho studenta Hieronyma Beslera. Díla věnovaná čistě magii, tedy právě ta, kterým jsem se konkrétněji v této práci věnovala, napsal Bruno až na sklonku svého života.

Skrz tato magická díla jsme se seznámili s pojetím Brunovy magie, jejíž základ je tvořen pouty. Jakými neviditelnými pavučinami, které propojují dva objekty buď bez

¹¹⁵ BRUNO, Giordano; KALIVODA, Jan a ŠTOLL, Ivan. *Božskému Rudolfovi II.: [dedikace spisu Jordana Bruna z Noly 160 článků proti soudobým matematikům a filosofům a také 180 řešení téhož počtu problémů, které ostatní pokládají za obtížné nebo dokonce neřešitelné, snadno a jednoduše provedených císaři Rudolfovi II.]*. Praha: Malá Skála, 2001. list 3

jejich záměru, či s konkrétním záměrem. Seznámili jsme se s podmínkami pro vytvoření pout a nadnesla jsem vlastní interpretaci, která Brunovu magii zařazuje z dnešního pohledu do oboru psychologie. Vlastní postřehy jsem následně konfrontovala s názory Francis Yatesové.

V poslední kapitole jsem se v návaznosti na předcházející zjištění věnovala odpovědi na hlavní otázku této práce: Jaký je status magie v myšlení Giordana Bruna? Zde jsem přišla s názorem, že magie nemá v Brunově filosofickém systému své výsadní postavení, protože se promítla svým způsobem do všech ohledů jeho tvorby.

Troufnu si říct, že magie byla v lidském povědomí od počátku dějin. Vždy se objevilo něco, co jsme považovali za magické, nevysvětlitelné, z čeho šel strach a co nás fascinovalo. A i když žijeme v moderní době, naplněné všemi možnými vynálezy a přístroji, které mají některé tyto magické věci vysvětlit, stejně to člověka (možná i z podstaty) táhne k nevysvětlitelnému. Ostatně to byl i hlavní důvod, proč jsem se rozhodla pro výběr právě tohoto tématu.

Seznam použité literatury

BOWEN, Alan C.; ROCHBERG, Francesca (ed.). *Hellenistic astronomy: the science in its contexts*. Brill, 2020. 784 stran. ISBN 978-90-04-40056-6.

BOULTING W. *Bruno: His Life, Thought, and Martyrdom* [online]. London, K. Paul, Trench, Trubner; New York, E.P. Dutton & co, 1916. Zprostředkovatel: Cornell University. Dostupné také z: <https://archive.org/details/cu31924100581911/mode/1up>. Library.

BRUNO, Giordano; KOZÁK, Jan Blahoslav; NEJESCHLEBA, Tomáš; HADRAVOVÁ, Alena; HADRAVA, Petr et al. *Dialogy*. Vydání 2., v Nakladatelství Academia 1., revidované. Praha: Academia, 2008. 392 stran. ISBN 978-80-200-1668-3.

BRUNO, Giordano a Scott GOSNELL. *On Magic: (Collected Works of Giordano Bruno)*. Windcastle Press, 2018, 291 stran. ISBN 9781981826360.

BRUNO, Giordano, Jakub HLAVÁČEK, Josef HAJNÝ a Jiří OHLÍDAL. *Magie, pouta a dialog renesančního filozofa*. Praha: Argo, 2007, 183 stran. ISBN 978-80-7203-760-5.

BRUNO, Giordano; KALIVODA, Jan a ŠTOLL, Ivan. *Božskému Rudolfovi II: [dedikace spisu Jordana Bruna z Noly 160 článků proti soudobým matematikům a filosofům a také 180 řešení téhož počtu problémů, které ostatní pokládají za obtížné nebo dokonce neřešitelné, snadno a jednoduše provedených císaři Rudolfovi II.]*. Praha: Malá Skála, 2001. ISBN 80-902777-4-8.

EBELING, Florian. *The secret history of Hermes Trismegistus: hermeticism from ancient to modern times*. 1th ed. Cornell University Press, 2007. ISBN 978-0-8014-4546-0.

GRANGER, Frank. The Poemandres of Hermes Trismegistus. *The Journal of Theological Studies*, 1904, roč. 5, č. 19, s. 395-412. ISSN 0022-5185.

HANKINS, James a Martin POKORNÝ. *Renesanční filosofie*. První vydání Praha: OIKOYMENH, 2011, 547 stran. ISBN 978-80-7298-418-3.

KIECKHEFER, Richard. *Magic in the middle ages*. 7th print. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. ISBN 0-521-78576-6.

KIECKHEFER, Richard. The specific rationality of medieval magic. In: *Demonology, Religion, and Witchcraft*. Routledge, 2013. p. 59-82.

KLAASSEN, Frank. *The Transformations of Magic: Illicit Learned Magic in the Later Middle Ages and Renaissance*. Penn State University Press, 2013. 280 stran. ISBN 978-0-271-05626-5.

MARSHALL, Peter. Peter H. a CÍSAŘ, Gerik. *Magický kruh Rudolfa II. Alchymie, astrologie a magie v renesanční Praze*. Praha 2008. 334 stran. ISBN 978-80-7381-238-6.

MERTENS, M. *Magic and memory in Giordano Bruno: the art of a heroic spirit*. Brill, 2018, 264 stran. ISBN 9789004358928

ROWLAND, Ingrid D. (Ingrid Drake). *Giordano Bruno: philosopher/heretic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009, viii, 335 stran; 23 cm. ISBN 978-0-226-73024-0.

SUMRALL, Laura. Natural Magic in Renaissance Science. In: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham: Springer International Publishing, 2022. p. 2298-2305.

ŠPELDA, Daniel, et al. *Byl Bruno upálen kvůli svým kosmologickým představám?*. Dějiny věd a techniky = History of sciences and technology 45, č. 2, 2012. s. 61-87.

THORNDIKE, Lynn. *Some medieval conceptions of magic*. Online. *The Monist*. 1915, roč. 25, č. 1, s. 107-139. ISSN 0026-9662.

VERARDI, Donato. *Memory in the Renaissance, Art of*. In: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham: Springer International Publishing, 2022. p. 2145-2148.

WADDELL, Mark A., *Magic, science, and religion in early modern Europe*. Cambridge University Press, 2021. ISBN 978-1-108-44165-0.

YATES, Frances Amelia. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009, 529 s. ISBN 978-80-7021-908-9.

Yates, F. A. *Giordano Bruno & Hermetic Trad.* Routledge, 2014, 480 s. ISBN 9780226950075

YATES, Frances Amelia, et al. *Umění paměti*. Malvern, 2015. ISBN 978-80-7530-022-5.